

УДК 81'373.45=161.2 :821.162.1-1(477.83-25)"15/16"Ш.Шимович

УКРАЇНОМОВНІ ВПЛИВИ В “СЕЛЯНКАХ” ШИМОНА ШИМОНОВИЧА

Сесилія ГАЛІЛЕЙ

*Католицький університет Яна-Павла II в Любліні
ал. Рацлавіцьке, 14, Люблін, 20-950 (Польща)
Кафедра польської мови
e-mail: cgalilej@kul.lublin.pl*

Шимон Шимонович (1558–1629) – найвидатніший польський міщанський поет XVI та межі XVI–XVII ст., що народився та був вихований у Львові. Найвідомішим твором поета, що увінчує всю його творчість, є “Селянки” (“Sielanki”) – збірка двадцяти текстів (як конвенціональних “Селянок”, що містять алюзії до античної буколіки, так і реалістичних, оригінальних, з польсько-руськими акцентами), яким належить виняткове місце не тільки в творчості Шимоновича, а й в літературі XVII та XVIII ст. Вважається, що характерною мовною рисою циклу “Селянок” (на лексичному рівні) є наявність чималої групи українських запозичень. Стаття містить огляд ужитих письменником рутенізмів, класифікованих за граматичним, лексичним та тематичним принципами з метою визначення їх характеру та виконуваних у тексті функцій.

Ключові слова: “селянка”, мовні запозичення, рутенізми, типи лексики, стилістичне забарвлення лексичного запасу.

Шимон Шимонович (Simon Simonides) (1558–1629) вважається найвидатнішим польським міщанським поетом XVI та межі XVI–XVII ст. Народився 24 жовтня 1558 р. у Львові. Його батько Шимон (вихованець Краківської Академії, магістр вільних мистецтв і філософії, а також купець і кравець) близько 1540 р. переїхав з родинних Бжезін на Мазовші до Львова, де обійняв посаду ректора школи при костелі¹, а згодом був призначений засідателем і міським радником. У 1547 р. батько майбутнього поета одружився з Катериною зі Смешків, вдовою львівського ремісника Сигізмунда Гейзлера. Сім'я була великою: крім двох доньок Катерини з першого подружжя, у ній виховувалося п'ятеро спільних дітей (майбутній поет був одним з молодших²). Культурна атмосфера дому Шимоновичів сприяла формуванню гуманістичного світобачення поета і його зацікавленості літературою. Батько та кузен матері Микола Смешковіч були викладачами Краківської Академії, що уможливило безпосередній контакт майбутнього митця з тодішньою літературою і культурою гуманізму. У 1575 р. молодий Шимонович розпочав навчання у Краківській Академії. З огляду на тогочасний період відсутності в державі короля (після відмови від польського трону Генріха Валуа) і нестабільну

¹ Skoczek J. Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej. Lwów, 1929. S.172–173; Szymonowicz Szymon. Sielanki i pozostałe wiersze polskie. Wrocław, 1964. S.IV.

² Szymonowicz Szymon. Sielanki i pozostałe wiersze polskie. S.IV.

політичну ситуацію у Речі Посполитій, в Академії було неспокійно, особливо під час дискусії про вибір нового короля (невідомо, якого кандидата підтримував Шимонович). У Кракові Шимонович брав уроки в Якуба Гурського, Марціна з Уяздова (знавця Арістотеля і Ціцерона), а також Станіслава Соколовського, поважного на той час проповідника і теолога, палкого апологета католицизму (під його впливом поет перебував і в пізній період творчості³). Навчаючись у Кракові, письменник змушений був боротися зі складною фінансовою ситуацією. Саме скрута змусила Шимоновича додатково звернутися до більш вигідного на той час заняття – медицини (він був поетом, філологом, а також лікарем). У 1577 р. отримав ступінь бакалавра. Існує припущення, що приблизно на межі 70–80-х років він був на навчанні за кордоном – ймовірним місцем виїзду стали Бельгія і Франція, а не як для більшості польських гуманістів – Італія⁴. Після цих студій повернувся до родини у Львові. У 1586 р. за сприяння свого давнього вчителя з Кракова С.Соколовського Шимонович почав співпрацювати з однією з найвидатніших і найбільш впливових постатей тодішнього суспільно-політичного життя Яном Замоїським, канцлером і гетьманом Речі Посполитої. Традиція польських магнатів залучати у коло свого оточення поетів була тоді доволі частим явищем, однак Замоїський шукав не панегіриста, який вихваляв би шляхетність його роду, а просто талановитого митця, здатного реалізувати певний культурний задум Замоїського⁵. Отже, Шимонович переїхав до Замостя. За успішну роботу від свого мецената був удостоєний шляхетського титулу, а також титулу поета його Королівської Величності. 1595 р. став одним із засновників Замоїської Академії, а після смерті канцлера зайнявся вихованням його сина Томаша⁶. З часом зв'язки поета з Замостям ослабли, з огляду на це, поет поселився в одному з орендованих поселень недалеко Замостя – Чернічині, яке отримав у власність з декількома іншими селами ще за життя Замоїського. Там митець і помер у 1629 році.

Літературною творчістю Шимонович почав займатися ще в роки навчання в Кракові, проте жоден твір з цього періоду не зберігся. Офіційний дебют Шимоновича припадає на 1578 р. – саме тоді був написаний його латиномовний панегірик. У 1587 р. вийшла друком трагедія латинською мовою “Custus Ioseph” (“Невинний побожний Йосиф”), яка через десять років була перекладена та видана польською мовою. Фабула запозичена з відомої за Книгою родоводу історії Йосифа, проданого братами у єгипетську неволю. Однак Шимоновича зацікавила не пізніша історія Патріарха, а сюжет зваблення головного героя та несправедливих звинувачень на його адресу дружиною Потіфара. Шимонович змальовує головних героїв у стилі античних трагедій Евріпіда та Сенеки⁷. Рік видання згаданого твору про біблійного Йосифа збігся у часі з наступним періодом безвладдя в Речі Посполитій. Урегулювати неспокійну ситуацію повинна була політика гетьмана Замоїського, котрий прославився у битві під Бичиною, перемігши війська Габсбургів. В пам'ять про цю подію Шимонович видав у 1588 р. низку панегіриків на честь гетьмана, якого представив як “зразок громадянських, інтелектуальних чеснот”⁸, а також поему з 19 од “Flagellum livoris” (“Бич на заздрість”), в якій теж прославлялася перемога Замоїського під Бичиною. Через рік у Львові поба-

³ Ziomek J. *Renesans*. Warszawa, 2002. S.434.

⁴ Sokolski J. *Wstęp* // Szymon Szymonowic. Sielanki. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1985. S.4.

⁵ *Ibid.* S.5.

⁶ Ziomek J. *Renesans*. S.434.

⁷ *Ibid.* S.435–436.

⁸ *Ibid.* S.437.

чив світ найвидатніший латиномовний твір Шимоновича “Aelinoraean”, який, з одного боку, є похвалою Замойському, а з другого – критикою байдужості польської шляхти⁹. З важливіших латинських творів варто відзначити видану в 1604 р. (але написану, імовірно, ще під час навчання) поему про святого Станіслава із Щепанова “Divus Stanislaus”, що є похвалою мученика, убитого королем Болеславом Хоробрим. Твір не має агіографічного характеру – він є поетичним текстом, що заперечує доцільність воєн польського короля, котрим автор протиставляє концепцію справедливих воєн, тобто таких, що ведуться на захист християнства або на допомогу злидненним¹⁰. Подальша доволі плідна латиномовна творчість Шимоновича розвиває оказіональні, панегіричні та біблійні мотиви.

Польською мовою Шимонович творив упродовж двадцяти років (з 1592 по 1614 рр.). У цей період він видав, окрім декількох невеликих творів на оказіональну та релігійну тематику, свій найвідоміший твір – цикл пісень “Селянки” (“Sielanki”), який став вінцем творчості поета. Шимонович написав свій цикл у так званий польський період – 1592–1614 рр. У рік видання збірки (1614) Шимоновичу виповнилося 56 років, він був досвідченим письменником з чималим літературним доробком. Цикл пісень-селянок, в яких поет виклав свої літературні аспірації, а також певні життєві спостереження і рефлексії, є, по суті, пошуком Аркадії – країни міфічного щастя. Шимонович не конкретизує, де розташована ця країна¹¹, а лише констатує факт, що її вже нема. Герої “Селянок” перебувають у пошуку Аркадії, але не в конкретному географічному місці, а символічно в усталених звичаях, літературній традиції¹², спогадах про минуле щастя. Аналізований цикл складається з 20 текстів: як конвенціональних “Селянок”, що містять алюзії до античної буколіки, так і реалістичних пісень-селянок, оригінальніших, різнобарвніших внаслідок гармонійного та влучного застосування багатого сюжетного фону: античного, міфологічного, національного (польсько-руського, шляхетського, селянського¹³), поєданого в якісно нову цілість – культ пісні¹⁴. Єжи Зьомек, дослідник літератури ренесансу, констатує, що “Селянки” займають виняткове місце не тільки в творчості Шимоновича, а й у літературі XVII і навіть XVIII ст.¹⁵ Вони були популярними вже серед сучасників автора – поляків та іноземців, про що свідчить вісім видань їх у XVII ст.¹⁶ За оцінкою Адама Міцкевича, Шимонович – “найбільший з відомих авторів ідилій”¹⁷ після Теокріта, котрому поступається навіть Вергілій¹⁸. Похвально про збірку “Селянки” відгукувались літературознавці, зокрема Мечислав Хартлеб¹⁹, Петр Хмельовський²⁰, Януш Пельц²¹, згаданий Єжи Зьомек²².

⁹ Ziomek J. Renesans. S.437–438.

¹⁰ Ibid. S.435.

¹¹ Ibid. S.442.

¹² Ibid. S.442.

¹³ Ziomek J. Renesans. S.441.

¹⁴ Ibid. S.443.

¹⁵ Ibid. S.440.

¹⁶ Ibid. S.446.

¹⁷ Mickiewicz A. Dzieła. T.8: Literatura słowiańska. Kurs pierwszy. Warszawa, 1997. S.546.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Hartleb M. Życie i sztuka w “Sielankach” Szymona Szymonowica. Warszawa, 1930. S.4 (Odbitka ze “Sprawozdań z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” T.XXIII. 1930. Wydział I).

²⁰ Chmielowski P. Historia literatury polskiej od czasów najdawniejszych do początków romantyzmu. Lwów, 1931. S.292.

²¹ Pelc J. Wstęp. S.XCI.

²² Ziomek J. Renesans. S.440.

Вважається, що визначальною мовною властивістю “Селянок” (на лексичному рівні) є наявність чималої групи запозичень з української мови. З огляду на це, у статті представлено огляд вжитих письменником рутенізмів, класифікованих за граматичним, лексичним та тематичним принципом з метою вивчення їх характеру та виконуваних у тексті функцій.

Згідно з лексичним аналізом “Селянок”²³, з української мови їх автор запозичив близько 50 лексем та декілька синтаксичних і фразеологічних конструкцій. Крім того, виокремлено близько 30 висловів, стилізованих під українську мову кресів. В окремих рутенізмах відображено граматичні явища, характерні для всіх рівнів мови²⁴:

1) у фонетиці помітними є такі факти:

а) ознаки голосних:

– руська форма слова *odyniec* (‘кабан’) з префіксом *o-*, яка замінила старопольську лексему *jedyniec* з префіксом *je-*, наприклад: [Адоніс помер] *Zębem nielitościwym odyńca dzikiego obrażony* [XI, 193]²⁵,

– слово *zubr* (‘зубр’), який має руське *u* замість польського *ą* [*ząbrz*], наприклад: [Діана] *nabije zubrów albo losi* [IX, 117], *Zubrowie, szkodźcy wielcy* [IX, 135],

– вимова давнього **ě*, як *i* в дієприкметнику *przeplitanu*, замість польського голосного *a* [*przeplatany*]: *I wieniec piękniejszy jest, kiedy przeplitanu* [XVII, 48];

б) ознаки приголосних:

– українське *h*: *bohato* (‘багато’): [Дафніс] *mleka tam bohato* [I, 65]; *Wołha* (‘Волга’), слово з’явилося у польській мові за безпосередньої участі української: *Raczej by Wołhę abo Dunaj wojowali* [IX, 141]²⁶,

– збереження української твердої групи *-ry-* у слові *krynica* (‘джерело, струмок’) замість польської *-rzy-* [*krzynica*], наприклад: *W jamie także krynice najdziesz kryształową* [X, 64], *Pijcie błoto, niegodne panińskiej krynicy!* [X, 116];

2) у морфології:

а) наявність суфікса українського походження *-ica* // *-yca*, який засвоївся у старопольській мові, в “Селянках” виступає у слові *komorzycza* (‘*komarzyca*’): *Sierszeń w południe kąsa [...] w nocy przykra komorzycza* [XVII, 97–98],

б) ймовірно, під впливом української сформувався суфікс *-o* у відприкметникових прислівниках замість загальнопольського *-e*: *pilno* ‘пильно’: *Koniecznie tej fujary każda pilno słucha* [XVI, 20], *smaczno* ‘смачно’: *Pieści matka, a przedsię nie smaczno w pieszczocie, / A z miłym przyjacielem smaczno i w kłopotcie* [XII, 23–24], *śmieszno* ‘смішно’: [Староста до Петрухи] *Barzo-ć, widzę śmieszno!* [XVIII, 47], *śpieszno* ‘поспіхом’: [Староста до Петрухи] *Pociągaj za inszymi i zażyńaj śpieszno!* [XVIII, 48].

У цій групі можна згадати про функціонування сьогодні двох варіантів прізвища Шимоновича з паралельними суфіксами: *Szymonowic*, *Szymonowicz*. На межі XVI–XVII ст. під впливом кресової польщизни відбувається усунення польського форманту *-ic* в патронімічних назвах та заміна його суфіксом руського походження *-icz*²⁷. Сучасні прізвища закінчуються на *-icz*, натомість, якщо назви походять зі старопольської, у них

²³ *Hrabec S.* Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w. Toruń, 1949. S.82–92.

²⁴ Граматично-лексична частина проаналізована на основі опрацювання С.Грабца (Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w. S.82–92).

²⁵ Дане слово виступає позмінно з іменником *wieprz* як його стилістичний дублет: *Okrutnego wieprza zęby przeklinały* [XI, 198].

²⁶ Тут *Wołga* означає “Велике Князівство Московське”.

²⁷ *Walczak B.* Zarys dziejów języka polskiego. Wrocław, 1999. S.183–184.

допустимі обидва варіанти, однак більшою частотою відзначаються сучасні форми на *-ic* (*Szymonowic, Klonowic*); *-ic* (*Szymonowic, Klonowic*);

в) факт змішування прикметників з твердою та м'якою основами, внаслідок чого виступають форми *ostatny* 'останній': *Do ostatnej starości nędze nie uczuje!* [XIII, 114]; *zbytny* 'надмірний': *Poszpeciły rozkoszy zbytnie, ustawiczne* [XI, 162];

г) формування здрібнених і пестливих форм (найчисленніша група виразів як польського, так і руського походження), накопичення яких у творі Шимоновича мотивується характерним для кресів експресивним забарвленням, в основному позитивного характеру (стилістична функція), а також схильність поета до їх вживання, як було прийнято у його родинному колі. У "Селянках" задіяні суфікси типу *-ek*: *luczek* (*Łuczek ma, a na łuczek strzałeczkę przykłada* II, 126), *krzaczek* (*A Kupido z krzaczka na krzaczek przelatuje* II, 92), *sajdaczek* (*Sajdaczek złoty, a w nim strzałki gęsto tkane* II, 129), *włosek* (*Włoski ma kędzierzawe* II, 191),

-eczek: *kwiateczek* ([бджоли] *Beśpiecznie mi kwiateczków rwać nie dopuszczają* VI, 38), *pierscioneczek* (*Naści ten pierscioneczek, upominek mały* VIII, 107),

-aszek: *wilczaszek* (*Wilczaszku, ozinąłeś owieczkę niebogę* XII, 137),

-ik: *chróścik* (*Tu gryźcie list zielony, gryźcie chróścik młody* I, 3),

-ka: *cięciwka* (*Strzałka jego maluchna, lecz cięciwka tęga* II, 127), *rączka* ([бджола вжалла] *rączka opuchła* II, 61), *srocza* (*Srocza krzeczce na płocie* XII, 1), *strzałka* ([про Купідона] *jakie on sam strzela strzałki* II, 81–82),

-eczka: *dzieweczka* (*Dzieweczka acześ piękna, acześ urodziwa* VIII, 27), *jaskólecza* (*Jaskóleczo, jużes się na świat ukazała?* XVII, 61), *owieczka* (*Wilczaszku, ozinąłeś owieczkę niebogę* XII, 137), *strzałeczka* ([...] *na łuczek strzałeczkę przykłada* II, 126),

-iczka // *-yczka*: *cieliczka* (*Cieliczka mi do sadu przez płot przeskakuje* XVII, 81), *pochoźniczka* (*Nagorsza u niego maluchna pochoźniczka* II, 132), *twarżyczka* (*Twarżyczka uporniuchna* II, 120),

-ynka: *ręczynki* (*Ręczynki ma króciuchne* II, 121),

-ko: *skrzydelko* ([Купідон] *Skrzydłkami jako ptak to tam, to sam lata* II, 124), *piórko* (*piórko za czapką* IV, 52),

-eczko: *słoneczko* ([...] *za tobą słoneczko cieplejsze dogrzewa* XVII, 64),

-ny: *robotny*: (*Nam robotnym nie wadzi* IX, 59),

-uchny як стилістична ознака кресів (багато прикладів): *króciuchny* (*Ręczynki ma króciuchne* II, 121), *maluchny* (*I tyś maluchny* II, 66), *uporniuchny* (*Twarżyczka uporniuchna* II, 120);

3) у **флексійно-синтаксичній сфері**: цього типу явища, в яких простежується українське походження, належать до нечастих у "Селянках". Імовірно, наслідком українських впливів у синтаксисі керування є форми двох залежних відмінків:

а) знахідного відмінка однини середнього роду родового займенника *je*, який в Шимоновича має форму, ближчу до української, ніж до польської, тобто *go* замість *je*, наприклад: *Pasterzu, nać to z ręku moich to chłopiątko; naucz mi go, proszę, piosnek swoich* [II, 69–70]; *Radam mu z serca, choć mi barzo go zakrwawił* [XV, 112];

б) знахідного відмінка множини того займенника, який має форму на зразок українського особового займенника *ich* замість польського *je*, наприклад: [сонце для ластівки] *Narodzi ono tobie muszek niezliczonych, / Ty ich będziesz łapała po polach przestronych* [XVII, 65–66]; *Ciebie czasem pochmurne obłoki zasłonią, ale ich prędko wiatry pogodnie rozgonią* [XVIII, 51–52];

4) в лексичній:

а) слова польської мови, що під впливом української мови набули іншого значення: – *garb* ('пагорбок, узвишшя'): *Tu kędy garb się ten wydaje* [VII, 30],

– *żonka* без демінутивного відтінку: 1) ‘kobieta’: *Bo wy, żonki, kogoż się na świecie boicie?* [VIII, 54], 2) ‘жінка’: *Tymczasem o wieczерzej żonka się zachodzi* [IX, 162];

б) слова, не відомі в польській мові, але фонетично пристосовані до польської мовної системи:

– *potarlica* (‘мор худоби’): *Potarlica* [Tytuł *Sielanki XIV*],

– *siolo* (‘село’): *A Tatarzyn kilka kroć co rok siola pali* [XVII, 120], а також утворена від нього лексема *sielanka* (‘у літературному контексті: ідилія, пастерська пісня’): див. назву збірки (це поняття ввів у польську мову саме Шимонович);

– *wiedma* (‘чарівниця’): *Te ziola, tymi zioly wiedmą się zstawala / I oknem na ożogu precz wylatywała* [XV, 61–61];

в) слова непольського походження, пристосовані до польської мови під дією закономірних фонетично-морфологічних чинників:

– *dumać* (‘думати про сумне’): *Nie dumaj nam, panicze* [XII, 125],

– *dumny* (‘гордий, гордовитий’): *Narzekaniem złomić chce twój umysł dumny* [I, 74],

– *krasny* (‘гарний’)²⁸: *Chowamy piekną pannę abo wdowę krasną* [XVIII, 25],

– *sielski* (‘сільський’): *Sielskie mowy i proste rozprawy* [Dedykacja, 5],

– *tużyć* (‘сумувати’): [закоханий Мілко питає] *po kimże prosty chłop ma tużyć* [IV, 13];

г) українські слова, запозичені без змін:

– *czupryna* (‘волосся на голові, чуби ‘): [розповідає Ліцидас] *Porwą się zatym do mnie i jeszcze czupryna / Czuję moja, jako mię ćčila ta družyna* [XVI, 33],

– *duma* (‘думка’ у словосполученні *wysoka дума* ‘погорда, пиха’): *Dobrze by się zgadzać, a na te wysokie dumy nie przesadzać* [XVI, 26],

– *krasa* (‘краса, врода’)²⁹: *I onę piekną krasę i oblicze śliczne / Poszpeciły rozkoszy zbytnie, ustawicznie* [XI, 162–163],

– *nahajka* (‘бич’): *Ta nahajka mocno się na twój grzbiet groziła* [XVIII, 204],

– *sobaka* (‘пес’): *Niech heclicy / Tak zdrajczyną paniej mej włóczę po ulicy, / Niech jej piersiach ogniste kleszcze utapiają, / Niech jej plugawe mięso sobakom miotają* [XV, 91–94]³⁰,

– *zbroja* (‘броня, панцир’): *Ani zbroj, ani mieczow, ani wojen znano* [III, 39], також в переносному значенні: *Zbroje gładkiej wymowy zbierze w mądre słowa swoje* [XI, 13–14];

д) українські імена, частково незмінні, в деяких випадках пристосовані до польської мовної системи:

– *Haśka* [героїня “Селянки” VI] – скорочена форма українського імені, що замінює польську форму *Agata*,

– *Milko* – ім’я, яке, на думку С.Грабця, є скороченням двочленного українського імені зі складовою частиною *mył-*, а також руським суфіксом *-ko*, який в XVII ст. в польській мові вже був непродуктивним³¹ [герой “Селянок” IV], натомість, Борис Грінченко виводить цю форму від імені Омелян³²,

– *Rańko* – скорочення від *Пантеле(ї)мон* [“Селянка” XIV],

– *Maruszka* – скорочення, відповідник польського *Марія* [XVIII, 70],

²⁸ Ця лексема, яка використовувалась у цьому значенні вже у старопольській мові, правдоподібно, має руське походження (*Hrabec S.Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w. S.52–53*).

²⁹ Лексема *krasa*, як і *krasny*, має, ймовірно, руське походження (*Hrabec S.Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w. S.52–53*).

³⁰ Це запозичення має негативне забарвлення. Шимонович вживає його тільки один раз як стилістичний дублет, у решті випадків використовує, навіть у тому ж творі, лексему *pies* [76].

³¹ *Hrabec S.Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w. S.87*.

³² *Грінченко Б. Словарь української мови. Київ, 1907. Т. 4.*

– *Olenka* – скорочення, відповідник польського імені *Геленка*, напр.: [про сади] *Niecierpliwa była / Moja Olenka, / swoje wyrębać kazala* [XIV, 128–129],

– *Oluchna* – також скорочення з польським суфіксом *-uchna*, відповідник польського імені *Гелена* [ім'я героїні “Селянки” XVIII],

– *Paraszka* – скорочення від *Параскева* [героїня “Селянки” VI],

– *Pietrucha* – з польсько-руським суфіксом *-ucha* присвійна назва (“жінка Петра; вдова Петра”) [ім'я героїні “Селянки” XVIII],

– *Wonton* [герой “Селянки” XIV] – українська діалектна форма *Antoni*,

– *Batu* [герой “Селянки” IV] – походить від грецького імені *Battos*, яке Шимонович змінив, стилізуючи на звичнішу руську форму.

Згадані імена виконують стилістичну функцію, що полягає в передачі народного українського колориту, який особливо виразно помітно у поєднанні з латинськими іменами, що звучать по-чужому та мають антично-міфологічне забарвлення, наприклад: *Alkon, Dafnis, Dametas, Morson, Tyrsis*;

е) українські слова та фразеологічні звороти, перекладені польською мовою та на польський манер:

– *krasna czeladka* (“гарний жіночий двір”): *Trefnie z niej Egle żartowała / Radząc jej, żeby krasną czeladkę chowała* [V, 29–30],

– *mowa się mówi* (“говориться, бесідується” в сенсі “легко говорить”): *Teraz się mowa mówi; gdy przydzie o ślubie / Mówić, podobno się ktoś po głowie zadłubie* [VIII, 67–68],

– *w przejmie* (“позмінно, з перервами”): *W przejmie pieśni, muzyka w przejmie głośno grała* [XX, 9],

– ймовірно, під впливом української або російської мов сформувався зворот *u kogo coś jest* (“щось мати”): *Dziś pleć i postawa u ciebie nadobna* [I, 23], *Owiec u mnie na polach ruskich tysiąc chodzi* [I, 63]. Ця конструкція може мати також загальнослов'янське походження,

– переклад українського прислів'я *Nie po wszystko na rynek z groszem moja rada* [VI, 83];

є) орієнтальні (турецькі, перські) запозичення, які перейшли до польської мови за посередництвом української:

– *bohater* (“герой, півбог”), запозичення з перської, напр.: *A wielkich bohaterów krwi wszystko przystoi* [XI, 24],

– *buhaj* (“бик”), з турецької, напр.: *Buhaj kędyś zaryczał. Niebaczny buhaju!* [XIII, 61],

– *bulawa* (“палиця з кулею, що символізує велич вождя”), ймовірно, з турецької: *Niektóre do bulawy rękę sposabiały* [XI, 15],

– *czabanka* (“велика подольська корова”), з турецької: *Przyjmi parę czabanek* [XIV, 146]*,

– *korbac* (“бич”), слово турецького походження: [Олюхна про старосту] *Ty go słówkiem, a on cię korbaczem namaca* [XVIII, 82],

– *sajdaczek* (“чохол для стріл”): *Sajdaczek złoty* [II, 129],

– *surma* (“сурма”): *Jako niegdy wynalazł Pan puszczalkę krzywą, jako Minerwa surmę i dudkę krzykliwą* [II, 75–76];

ж) слова італійського походження (переважно румунські):

– *bryndza* (“овечий сир”): *Bryndzę tylko albo ser na pocztę naszali* [XVII, 24],

* Слова з цим значенням в сучасній українській мові немає.

– *cap* 1) ‘самець барана’: *Zegnali Tityrus rogate kozy, Dametas capy i owce kosmate* [VI, 4]; 2) ‘кастрований баран’: *Baranie ty rogaty, abo cię nie minie / Maczuga, abo capem jutro cię uczynię!* [XIII, 47–48],

– *fujara* (‘дудка’): *A tyś grał na fujarze, że cię słyhać było* [XVI, 15], *Koniecznie tej fujary każda pilno słucha* [XVI, 20],

– *koszara* (‘загорода для овець’): *Widziałeś me obory? Widziałeś koszary?* [XIV, 17],

– *maczuga* (‘спис, палиця’): *Bo cię prędko dosięże maczuga toczona* [XIII, 74],

– *multanki* (‘дудка пастуша’): *Dzban tylko i multanki przy stronie wisiały* [III, 6],

– *tajstra* (‘торба, перевішена через рамено’): *Widzisz tę na mnie tajstrę szychem wyszywaną?* [II, 33].

С.Грабєц стверджує, що слова цього типу “увійшли до “Селянок” із загальною на Русі волоською пастушою термінологією. Вони не є вигадкою Шимоновича. Поет їх брав з розмовної польської мови. Деякі з них є тільки технічними термінами на позначення речей, яких польська мова не знала, а отже, виконують суто комунікативну (символічну) функцію, інші виконують функцію стилістичну³³;

з) первинно чеські запозичення, підтримувані українською мовною традицією:

– *winohrad* (‘винний куц’): *Leszczyna bujna w debrzy, winohrad przy gorze* [VI, 115].

Рутенізми, згадані в граматично-лексичній частині, творять кілька характерних для “Селянок” тематичних полів. На рівні представленого світу вони формують основні текстові категорії (особливо героя і місця акції), виконуючи декілька функцій: інформаційну, експресивну і стилістичну. Аналіз тексту дав підстави для виділення кількох їх категорій:

1. Герой, який культурно розуміється лише в категорії “свій” (нема жодного прикладу в значенні *чужий, ворог*). До сфери цієї категорії належать власні назви, передовсім імена головних героїв: *Haśka, Olenka, Baty, Miłko*. На десять онімів шість із них стосуються жінок і чотири – чоловіків, тобто розклад майже пропорційний. Переважну більшість імен ужито в неофіційній, розмовній формі – скороченій: *Haśka, Miłko, Pańko*, здрібнілій: *Maruszka, Olenka, Oluchna, Paraszka*; також є власні назви, пов’язані з сільським життям: *Pietrucha* [дружина Петра] та діалектні: *Wonton*. Ці імена, особливо в співставленні з чужими латинськими – *Dametas, Morson, Tityrus*, добре передають місцевий колорит, що створюється через словесний контекст, в якому міститься інформація про рід заняття цих осіб (це особи, пов’язані виключно з селом, котрі зазвичай мають низький суспільний статус: є пастухами, фільварковими робітниками, один, щоправда, був заможним хазяїном, але через мор худоби втратив статок).

Інший тип героя (також пастуха, але не в дослівному значенні – соціальному, а в метафоричному, що трактувався як очільник народу, патріот) впроваджує лексему *bohater*, що в “*Sielankach*” позначала видатну особистість, яка прислужилась вітчизні (таким героєм був для Шимоновича меценат Ян Замойський, якому він присвятив похвальну “Селянку” XIX). Натомість, у суспільно-звичаєвому вимірі позитивними назвами в Шимоновича є іменники *dzieweczka, żonka*, негативною – *wiedma*, тобто особа, яка своєю діяльністю протидіє Богові.

2. Місце акції (загально, неконкретно окреслене в географічному аспекті), яке також оцінюється в категоріях свійськості³⁴ і надає українського колориту, наприклад:

³³ *Hrabec S.* Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w. S.90.

³⁴ Тут теж можна навести слова, щоправда, не рутенізми, які підтверджують таке спостереження [Дафніс хвалиться] *Owiec u mnie na polach ruskich tysiąc chodzi* [I,63]; *Nadobna nimfo! Królów starożytnych plemie, / Kiedyś nam brała prawie gwiazdę ruskiej ziemi / Jakich ci wieszowania Muzy nie działały?* [XI,43–45].

siolo, з яким виразно творить контраст метонімічне визначення *Wolha*, що означає Велике Князівство Московське, яке є прикладом для категорії *чужий, ворог*. “Оживляють” селянський краєвид назви елементів пейзажу, особливо рослин, тип території, забудови тощо, наприклад: *chróścik, krzaczek, kwiateczek, winohrad, garb, krynica, koszara*; назви звірів та птахів: *buhaj, cap, cieliczka, czabanka, odyniec, wilczaszek, zubr, komorzycza, jaskółeczka, srocza, skrzydelko*; виготовлені пастухами продукти: *bryndza*, також характерні пастуші реквізити: *fujara, multanki*; інші слова, що пов'язуються з атмосферою села: [вінок] *przeplitanu, słoneczko, sielski*.

3. Назви збрарядь, наприклад: *korbacz, nahajka, luczek, maczuga*, змалювання зброї та інших пов'язаних з нею елементів: *cięciwka, luczek, sajdaczek, strzaleczka, strzałka, bulawa, zbroja, surma*.

4. Різні риси людей, властивості предметів та дій, наприклад: *derski, dumny, króciuchny, maluchny, ostatni, zbytny, dumać, tużyć, bohato, pilno, smaczno, śmieszno, śpieszno*.

Описані запозичення (більшість яких є стилістично нейтральними) послужили Шимоновичу для створення певної картини світу, сільського краєвиду з народними пастушими акцентами (функції поетична і стилістична). При цьому С.Грабець зауважує, що цей кресовий краєвид та кресова розмовна мова свідчать передовсім про приємне (хоч і не позбавлене індивідуальних і суспільних проблем) сентиментальне бачення поетом описуваних місць і людей, а отже, опосередковано надають опису експресії, створюючи сентиментальний настрій³⁵ (функція експресивна).

До аналізованої збірки входить видатний твір, що вважається шедевром, найпрекраснішою польською ідилією в усій старопольській літературі³⁶ – “Селянки” XVIII (“Женці”). У ньому в прекрасній поетичній формі, за мотивами пісні молоді жниці змальована картина важкої праці фільваркових робітниць під час жнив, а також жорстокості економа, що спостерігає за ними, катує, морить голодом. Крім безсумнівних художніх достоїнств, ця “Селянка” містить у пісенних фрагментах також сліди давньої народної культури на руських землях чи й далі на схід. Чарівна пісня Петрухи до сонечка (*Słoneczko, śliczne oko, oko dnia pięknego*), в якій звучить, з одного боку, похвала гармонії і порядку в космосі, що репрезентується через Сонце і Місяць, а з другого – сумна констатація браку такого порядку у людському світі, який уособлює безжальний придворний чиновник, може бути сигналом алюзії письменника до стародавнього культу сонця, що існував у віруваннях східнослов'янських народів ще у XIX і навіть у XX ст.³⁷ П.Степень (автор цитованої вище публікації про вплив філософії ренесансу на “Селянки”), покликаючись на польського дослідника, етнографа і славіста К.Мошинського³⁸, стверджує: “До сонця посилали молитву українські селяни, коли зблизка не було ані хреста, ані “святого лику”. Сонцю також віддавали шану, перш ніж сказати, можливо, образливі для нього і непристойні слова. На руських землях найдовше збереглися залишки культу сонця, що з огляду на врожаї в дослідженнях пісні Петрухи має особливе значення. На теренах Білорусії жниця перед початком роботи зверталася до сонця і промовляла молитву. На Великорусі під час “обжинок” селяни молилися, обернувшись до сходу, півдня або заходу, але ніколи до півночі, оскільки звідти сонячне світло не падає. Крім того, на деяких теренах Русі під час урожаїв існувала

³⁵ Hrabec S. Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w. S.91–92.

³⁶ Chmielowski P. Historia literatury polskiej od czasów najdawniejszych do początków romantyzmu. S.292.

³⁷ Степень П. „Na niebie wszystkie rzeczy dobrze są zrządzone” – harmonia wszechświata a mikrokosmos folwarku. O Żeńcach Szymona Szymonowica i ich związkach z myślą neoplatońską // Inspiracje platońskie literatury staropolskiej / Red. A. Nowicka-Jeżowa, P. Stepien. Warszawa, 2000. S.172.

³⁸ Moszyński K. Kultura ludowa Słowian. T.2. Kultura duchowa. Cz.1. Warszawa, 1967. S.240.

заборона ставати спинами до сонця, щоб не скоїти “важкого гріха”. Можна припускати, що за життя Шимоновича могли лунати в українських садибах пісні жінок до сонечка, в яких звучав відгомін язичницького культу. У “Женцях” після двічі повторюваного Петрухом триразового волавання до сонця він звертається до нього, як до “ślicznego oka, oka dnia рієкnego”. На теренах України селяни підтримували думку, що сонце є оком Бога або Його власним обличчям. Коли ж сонце світить на небосхилі, це означає, що Бог дивиться з висока. Насправді ж “око дня” не є аналогічним “оку Бога”, але можна визнати, що і цей мотив пісеньки Петрухи мав ймовірний відповідник у тогочасному світогляді народу³⁹. У наступних частинах свого дослідження П.Степень відкриває ще один важливий мотив, який міг сприяти створенню пісні Петрухи. На підставі аналізу ренесансних журналів неоплатонічного характеру він висуває думку, що “на кшталт пісеньки, яка співається на фоні рідного, сільсько-фільваркового пейзажу під час жнив, сильніше вплинула гуманістична культура і ерудиція Шимоновича-філолога, ніж його контакт з культурою і народною піснею”⁴⁰. У даному випадку пісня до сонця не є точним відтворенням давніх слов’янських вірувань і фольклорних пісень, а лише їх асиміляцією з уявленнями ренесансових філософів, які визнавали архетипний культ сонця, наявний у найвідоміших європейських цивілізаціях (грецькій, римській, єгипетській, старосврейській, християнській)⁴¹. На підставі цього висновок: в “Селянках” Шимоновича “автентично селянські і слов’янські”⁴² первістки давньої культури “гармонійно поєднані з гуманістичними, хоч перші, на цьому варто наголосити, явно їм підпорядковані”⁴³.

Здійснений огляд свідчить про те, що лексеми українського походження є виразним і найпомітнішим типом лексики в “Селянках” (всього близько 80 різноманітних конструкцій). Їх поява у збірці, без сумніву, є автобіографічним моментом, що безпосередньо вказує на місце виховання. У рідному домі засвоєні, зокрема, ті лексеми, що найменш забарвлені стилістично, тобто, господарські терміни, наприклад: *buhaj, cap, bryndza, koszara, pomarlica*, а також інші загальноживані слова: назви формування території (*garb, krynica*), назви тварин (*odyniec, sobaka, zubr*), а також слова, що мають українську граматичну форму (*bohato, pilno, śpieszno*). Запозичення окремих виразів відбувалося природним чином – Шимонович користувався відомими йому словами, переймав їх у готовому вигляді, тобто у такому, в якому вони в його часи функціонували. Крім важливої комунікативної функції, яку виконують у творі українські запозичення, не можна не відзначити їх виразної стилістичної функції⁴⁴, а саме – позитивне наповнення. Це, головним чином, здрібнілі назви (*śloneczko, dziewczeczka, ręczynki, twarzyczka*), а також поетичні або високі слова (*krynica, краса, krasny, bohater, duma, dumny, derski, sielski*). Лише незначна частина слів має негативне забарвлення, що зумовлено не значенням слова, а винятково контекстом.

Дисонансом на тлі ідилічних мотивів звучать лексеми *nahajka* і *korbacz*, що позначають інструменти, якими жорстокий економ б’є молодих, виснажених роботою робітниць фільварків, а також назви тварин *cap, odyniec, sobaka* і *komorzyca*, оскільки вони шкодять героям (докучають їм або їх вбивають). Негативною є реакція людей і на слово *wiedma*, оскільки вона протидіє Богові, займаючись чарівництвом. Більшість запозичень має нейтральний характер. Їх завдання полягає у відносно реалістичному

³⁹ *Stępień P.* “Na niebie wszystkie rzeczy dobrze są zrządzone” – harmonia wszechświata a mikrokosmos folwarku. S.173.

⁴⁰ *Ibid.* S.186.

⁴¹ *Ibid.* S.201.

⁴² *Ibid.* S.187.

⁴³ *Ibid.* S.187.

⁴⁴ *Hrabec S.* Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w. S.91–92.

зображенні рідного краєвиду, на тлі якого відбуваються різні сцени з життя пастухів. Оскільки це сільський колорит, найбільше слів стосується життя на селі – здебільшого це назви тварин, господарських приміщень, типово пастуших знарядь: *buhaj, czabanka, koszara, bryndza, fujara, multanki*. Використані рутенізми за звучанням наслідують розмовну мову, щоб змалювати український колорит, звідси в “Селянках” наявність слів з фонетичними (*bohato, winohrad, pomarlica*) і морфологічними (*smaczno, śmieszno, pilno, go* або *ich* замість польського *je*) особливостями, що впадають в око реципієнту. С.Грабець виділяє ще одну функцію лексем, запозичених з української мови – експресивну. На його думку, представлений Шимоновичем краєвид кресів, а також кресова розмовна мова насамперед створюють приємну (хоч не позбавлену власних проблем) сентиментальну візію описуваних місць і людей, а отже, опосередковано впроваджують експресію, сентиментальний настрій, що ілюструє відповідна лексика на зразок *siolo, sielski*, а також здрібнілі імена героїв⁴⁵. С.Грабець стверджує, що вимога застосування сентиментальних і народних мотивів нав'язувала поетові атмосферу ідилії. “А оскільки найближчим народом, що його знав поет, був український, то й не дивно, що автор черпав мотиви з української мови. Одні з них поет використовував свідомо, індивідуально, інші входили непомітно із поширеної тоді кресової мови, якою поет говорив і яка містила безліч українських ознак⁴⁶. На завершення варто підкреслити, що на базі рутенізму *siolo* Шимонович утворив і ввів у польську літературу лексему *sielanka*, яка (у вузькому значенні) досі функціонує як літературний термін⁴⁷.

Переклад з польської
Світлани Винниченко

UKRAINIAN LANGUAGE IMPACT ON “SIELANKI” BY SZYMON SZYMONOWIC

Cecylia GALILEJ

John Paul II Catholic University of Lublin
14, al. Raclawickie, Lublin, 20-950 (Poland)
Department of Polish Language
e-mail: cgalilej@kul.lublin.pl

Szymon Szymonowic (1558–1629), born and brought up in Lviv. He is considered to be the most prominent Polish poet of the middle class in the 16th and at the turn of the 16th and 17th century. His most famous work *Sielanki* is a collection of 20 texts (both conventional and more original with Polish-Ukrainian accents), is exceptional against a background of not only Szymonowic's works but also the whole 17th and even 18th century literature. In general view numerous Ukrainian borrowings are most characteristic with reference to vocabulary linguistic feature of *Sielanki*. This article is a review of ruthenisms used by Szymonowic which are classified grammatically, lexically and thematically to define its character and functions in the text.

⁴⁵ Hrabec S. Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w. S.91–92.

⁴⁶ Ibid. S.92.

⁴⁷ Ibid. S.92.

Key words: idyll, linguistic borrowings, rutenisms, stylistic character of lexems, types of lexis.

УКРАИНОЯЗЫЧНОЕ ВЛИЯНИЕ В “СЕЛЯНКАХ” ШИМОНА ШИМОНОВИЧА

Сесилія ГАЛІЛЕЙ

*Католический университет Яна Павла II в Люблине
ал. Рацлавицке, 14, Люблин, 20-950 (Польша)
Кафедра польского языка
e-mail: cgalilej@kul.lublin.pl*

Шимон Шимонович (1558–1629) – выдающийся польский мещанский поэт XVI вв. и рубежа XVI–XVII вв., родившийся и воспитанный во Львове. Известным его произведением, венчающим все творчество поэта, являются “Крестьянки” (“Sielanki”) – сборник двадцати текстов (как конвенциональных “крестьянок”, содержащих аллюзии к античной буколке, так и реалистичных, оригинальных, с польско-украинскими акцентами), которым принадлежит исключительное место не только в творчестве Шимоновича, но и в литературе XVII–XVIII ст. Считается, что характерной языковой чертой цикла “крестьянок” (на лексическом уровне) является наличие достаточно большой группы украинских заимствований. Статья содержит обзор принятых писателем рутенизмов, классифицированных по грамматическим, лексическим и тематическому принципам с целью определения их характера и выполняемых в тексте функций.

Ключевые слова: “крестьянка”, языковые заимствования, рутенизмы, типы лексики, стилистическая окраска лексического запаса.

Стаття надійшла до редколегії 30.08.13
Прийнята до друку 19.09.13